

MUSSOLINIJEV UTRDBENI PAS PREK NAŠIH GORA IN PLANIN

IVO JUVANČIČ

Mussolini je svojo zunanjo politiko gradil na načelih italijanskega nacionalizma, ki je že leta 1915 bil odločen za vstop Italije v prvo svetovno vojno. V svojih idejnih osnovah se je italijanski nacionalizem opiral na nemškega: So veliki in močni narodi, ki imajo pravico podjarmiti šibke in jim vladati; dolžnost šibkih, zlasti majhnih narodov je, da služijo. Italijanski nacionalisti so kot Nemci v Slovencih, Jugoslovanih in Slovanih, gledali hlapce; »sciavi« — sužnji je bila kar lepo zveneča oznaka.

Pač pa je italijanski nacionalizem dal tem idejam svojo barvo; vzor je imel v Rimljanih in njih imperiju. Germani, na katere je gledal nemški nacionalizem in nacizem, so temu zadnjemu dali neznanstveno osnovo za severno raso — geslo: kri in zemlja — Blut und Erde — ki je poklicana, da podjarmi in vlada kot močnejša nad vsemi šibkimi rasami.

Leta 1925 je začel Mussolini svojo zunanje-politično ofenzivo proti Balkanu, začel je z »obkroževanjem Jugoslavije« kot največje ovire na tej poti; pridobil pa je na svojo stran le Bolgare in Madžare; ofenzivni pohod je po letu 1933 moral prenehati iz strahu pred Hitlerjem; zbal se je za Trst in Trident, pridobitve prve svetovne vojne. Zopet se začne taktično prijazno približevati Jugoslaviji in zadnji korak napravi leta 1937 Ciano, zunanji minister in ducejev zet, ko sklene s Stojadinovičem znani sporazum, ki je v bistvu »status ante«: priznanje rapálske pogodbe in jadranskega pakta iz leta 1924.

Prav v to dobo, v leta 1933—1937, sodi utrjevanje meje proti kraljevini Jugoslaviji. Takrat se je duce sicer začel bližati firerju Hitlerju, vendar je začel utrjevati mejo tudi proti rajhu, vse od Brennerja do Peči (tromeja Avstrije-Italije-Jugoslavije). Še med drugo svetovno vojno je fašizem gradil cesto do kočje pod Mangartom, v Kanalski dolini pa cesto na Višarje in proti obmejnim hribom nad Ziljsko dolino itd. Prenehal je šele leta 1942 na pritožbo Berlina (o tem govori Dnevnik maršala Cavallera, Commando supremo).

Mussolini ni zaupal ne sporazumu Ciano-Stojadinović ne Hitlerju kljub osi Rim-Berlin in jeklenemu paktu iz pomladi leta 1939 (»il patto d'acciaio«) prav po načelu: Bog me varuj prijatelj, sovražnikov se bom sam, ki je nujno načelo nacionalizmov; vere, da sila, veličina odloča.

Za obrambo meje je bila določena posebna vojaška enota, leta 1934 ustanovljena »Guardia alla frontiera« (kratica Gaf), nekakšnih graničarjev. Dobila je alpinsko obleko s klobukom in peresom. Ta enota ni poznala polkov in bataljonov; razporejena je bila po sektorjih, ki so se delili v podsektorje, in so imeli skupine utrjenih postojank (»gruppi di caposaldi«), kot so jih diktirale okoliščine meje same (Tosti, Seconda guerra mondiale, 1. zvezek, str. 88). Sektorji so imeli poleg imena kraja še rimsko številko, podsektor pa še dodano oznako s črkami a, b, c.

Utrjevanje meje je kaj zamotano vprašanje in sodi v vojaško področje. Tu povejmo le, da je poleg utrdb bilo treba poskrbeti za ceste in vojaška pota, znana je italijanska »mulatiera«, po kateri je šla mula, obremenjena s strojnico ali lahkim topom. V zaledju utrdb je bilo treba graditi vojašnice, skladišča za municijo itd. Vedeti moramo, da je Gaf dobila svoje vojašnice, ki niso spodrinile prejšnjih, kjer so ostali alpini, pešadija itd. Tako so npr. kraji Bovec, Tolmin, Idrija itd. poleg prejšnjih vojašnic dobili še nove za graničarje. V tem času so zboljšali, razširili ali asfaltirali skoraj vse ceste iz soške doline proti meji.

Iz arhivskega materiala (I. Z. D. G. v Ljubljani, italijanski arhiv, podatke glej na koncu) si lahko ustvarimo le nepopolno sliko utrjene črte od Triglava do Reke; zanimivi bi bili načrti utrdb, ki jih ni oziroma imamo zanje le posamezne skice. Tudi o porazdelitvi vojaških sil, zasedbi utrdb in posameznih sektorjev ni popolnega pregleda.

Arhivi graničarjev so ostali v Vidmu in Trstu; razpolagamo le s posameznimi dopisi in poročili, ki so prišla na XI. armadni zbor. Neko več ali manj jasno sliko pa le dobimo. Vsaj nekaj tega, kar bomo tu podali, bo zanimalo naše planince, ki hodijo na Vršič, Triglav, Bogatin ali Črno prst. Hodijo dostikrat po poteh, po katerih je stopal italijanski graničar, po mulatieri, ki je danes že razpadla (npr. transverzala od Črne prsti na Vogel in Komno), gledajo na podrte utrdbne in ne vedo, kako in kdaj so nastale.

Graničarji ob stari jugoslovansko-italijanski meji so bili podrejeni poveljstvu pristojnih armadnih zborov. Kar trije so bili, ki so imeli tu svojo poveljniško besedo.

Prvi je bil VI. armadni zbor s sedežem v Trevisu. Temu je bil podrejen sektor Trbiž-

Tarvisio v Kanalski dolini (XVII. sektor) z utrdkami ob Peči. Nikakih podrobnejših podatkov nimamo o tem sektorju. V nekem dokumentu sem mimogrede zasledil, da je oddelek graničarjev bil razmeščen tudi proti naši strani, v stari avstrijski trdnjavi na Predilu, in da je imel leta 1943 opravka s partizani bovškega bataljona okrog Mangarta. Ostali sektorji VI. armadnega zbora v Trevisu so bili XIV., XV. in XVI. in so bili razporejeni že proti rajhu v Karniji in Kanalski dolini.

Drugi armadni zbor je bil XI. v Vidmu. Iz njegovih arhivov izvemo, kar vemo, saj je leta 1941 vkorakal v Ljubljano. Temu so bili podrejeni naslednji sektorji: Tolmin (XXI.), Idrija (XXII.) in Postojna (XXIII.).

Tretji je bil V. armadni zbor v Trstu. Ta je nadziral sektor Št. Peter na Krasu (XXV.), danes preimenovan v Pivko, Ilirska Bistrica (XXVI.) in Reka (XXVII.). Naj omenim, da XXIV. sektorja ni bilo in ni nobenih podatkov o njem; mogoče, da so opravili kakšne reorganizacije in je ta številka (XXIV.) izpadla.

Sektorjem so poveljevali polkovniki, izjemoma, če niso bili prav važni, pa podpolkovniki. Podsektorjem, ki jih bomo še navedli, so bili na čelu majorji ali kapetani. Seveda so graničarji vsakega izmed teh armadnih zborov imeli svojega skupnega poveljnika v činu generala divizije, ki pa ni imel sedeža skupaj z armadnim zborom. Tako je Gaf Videm imel sedež v Gorici do oktobra 1942. Od takrat dalje pa v Idriji, kjer je bil še marca 1943. Gaf Trst je bil dalj časa v Ilirski Bistrici.

Iz korespondence Mussolini-Hitler zvemo, da je leta 1941 bilo vseh graničarjev na jugoslovanski meji 15.000. Imejmo to številko pred očmi, ko bomo v nadaljnjem razpravljali o številčni moči posameznih sektorjev; bralec si bo pa moral sam sproti napraviti zaključke glede na število 15.000, ki ni ravno majhno. Gre namreč za dejstvo, da je precejšnja sila graničarjev bila v samih centrih sektorjev. Ni pa podatkov, iz katerih centrov so enote izmenoma morale hoditi v utrjene postojanke, ki so bile bližje ali dlje od centra sektorja oziroma podsektorja. Za primer naj navedem kar prvi sektor, Tolmin. Iz podsektorja Bovca do Trente je kar štiri ure peš, do Vršiča pa, kakor pač hodiš.

Ob napadu na Jugoslavijo so bili graničarji po sili razmer mobilizirani kot posebna pokretna enota, ki je vkorakala v Slovenijo in tam imela svoj zasedbeni sektor. Tako je Gaf Videm bil na ozemlju Logatec—Cerk-

nica—Stari trg. Medtem so obmejne sektorje zasedli z enotami fašistične milice, toda le za kratek čas, ker so na mejo zopet prišli na novo mobilizirali graničarji.

V letih 1941—1943 je bilo poveljstvo graničarjev Vidma in Trsta ob odsotnosti armadnih zborov, ki so vkorakali v Jugoslavijo, podrejeno poveljstvu teritorialnih obramb Vidma oziroma Trsta (to so bila zaledna poveljstva, naša »pozadina«), dokler ni Trst dobil zopet novega, XXIII. armadnega zbora, in to že junija leta 1942, Videm pa XXIV. junija leta 1943; to vse pa zaradi partizanskih akcij.

Kakšna je bila ureditev posameznih sektorjev na meji? O sektorju Trbiž smo že povedali vse, kar se da povedati. Začnimo z Gaf Videm. Tu je prvi

XXI. SEKTOR, TOLMIN

Njegovo ozemlje je bilo med Sočo, Idrijco in rečico Cerknico, zajel pa je še cono Porezna razen Cerknega. Razdeljen je bil v tri podsektorje: Bovec (XXI. a), Poljubin pri Tolminu (XXI. b) in Podbrdo (XXI. c). Sektor Tolmin oziroma podsektor Bovec XXI. a je imel utrjene postojanke na Vršiču; italijanski viri jih imenujejo Mojstrovka. Manjše utrdbe so bile na Triglavu, letalska opazovalnica pa celo na Kanjavcu. Ta utrjeni pas je bil tik ob meji in je branil prehod iz zgornje Savske doline v dolino Soče. Šlo je za cesto čez Vršič, ki so jo med prvo svetovno vojno zgradili ruski vojni ujetniki. Bila je za fronto pri Bovcu ob cesti čez Predil, ki je ležala pod ognjem italijanskih topov, najvažnejša prometna žila. Najtežji, najbolj strmi del z Vršiča v Trento so Italijani zelo, zelo zboljšali, medtem ko je odsek iz Kranjske gore na Vršič ostal skoraj tak, kot je bil. Utrdbe na Mojstrovki in na Prisojniku, ki so jih zgradili Italijani, si vsak alpinist in turist lahko sam ogleda. Načrtov o njih v arhivih ni. Pod prelazom Vršiča še stojijo ali razpadajo vojašnice, kjer so graničarji bivali in opravljali službo v posameznih utrdbah na meji.

Podsektor Bovec je imel nato še utrdbe v globino, takoj za vasico Kal pred vasjo Sočo. Zapirale so sotesko Soče; nekatere izmed teh utrdb stojijo zelo visoko pod Svinjakom in na drugi strani Soče. Podsektor Bovec je imel svoje municijsko skladišče pri zaselku Brezovo (ob cesti Bovec—Kobarid za vasjo Srprenica). Zgrajeno je bilo deloma pod zemljo.

Podsektor Poljubin XXI. b je imel utrjeno črto med Bogatinom in Voglom. Branila je prehod s Komne proti Krnskemu jezeru na

Bovec oziroma na Kobarid. Druge so bile nad planino Dobrenjščico (italijanski »Dobrenzia«) nad izviro Tolminke in ob škrbini Globoko (kota 1828) med Voglom in Rušnjatim vrhom. V globeli je danes planina Razor s planinsko kočo; prej je bila tu finančna postojanka, kakor je koča Klementa Juga v Lepeni bila postojanka obmejne milice. Ta najkrajši prehod čez Globoko je bil znan Tolmincem že v srednjem veku, ko so hodili v Bohinj po dolini Tolminke in Zalaščice.

Tu so bile tudi vojašnice (Podlogar), kakor naletimo na vojašnice tudi pod Bogatinskim sedlom nekaj nad Krnskim jezerom. Žal je te zob časa že kar načel, kolikor jih niso demolirali ljudje (vrata, okna itd.).

Podsektor Podbrdo XXI. c je imel utrjen pas, ki je šel prek Možica (1602 m) na Lajnar (1577 m); ta je imel protiletalsko opazovalnico. Obe postojanki sta branili gorske prehode iz Bohinjske Bistrice in Zgornje Sorice.

Močnejše je bilo utrjeno Petrovo brdo, ki je zapiralo cesto iz zadnje Sore v Baško grapo. V neposredni bližini meje je imel Porezen vojašnico in nad njimi utrdbe.

Podsektor Poljubin je imel še utrdbe v globino, utrdbe na Humu pri Ljubinu in vasi Bača-Modrej, ki bi v primeru jugoslovanskega prodora zapirale prehod iz doline Idrije v soško dolino. Pri Bači-Modreju so bila tudi municijska skladišča za podsektor Poljubin. Planinec sam si bo pa lahko ogledal ob teh podatkih vsa številna pota, steze in mulatiere, ki jih je vsepovsod zgradila fašistična oblast za obrambo »svetih meja«. Vsega tu ne moremo povedati. Zamislil se bo pri »Jelinčičevem domu« na Črni prsti ob Jelinčičevem imenu, ki je bil med glavnimi ustanovitelji »TIGR«. Dom je deloma bivša graničarska postojanka. Prav tu, nekaj severno od tod so pogumni Tigrovcji lezli čez greben na bohinjsko stran in prenašali večinoma italijansko literaturo iz Pariza za italijanske antifašiste Trsta, Gorice in celo Milana.

Težje si je iz ohranjenih dokumentov ustvariti sliko o utrdbah. Ni načrtov, le tu in tam kakšna skica. Manj zvemo iz poročil, kakšna je bila oborožitev utrd, več o številnem stanju graničarskih oddelkov in njih oborožitvi.

Iz nekaterih dopisov zvemo, da je tolminski sektor imel do avgusta leta 1941 v utrdbah 11 protitankovskih topov; ob tem času jih je moral izročiti vojski. 5. januarja 1942 so isto pot šli še ostali topovi. Vršič je dal 1 top, Bača 2, Hum pri Ljubinu 1, Petrovo Brdo 2, a je obdržal enega. Bil je edini pre-

ostali top iz utrd na Tolminskem. Razorožitev je bila tu skoraj popolna.

Ob istem času so razorožili tudi utrdbe idrijskega in postojnskega sektorja, vendar dosti manj. Zakaj razorožujejo tolminski sektor, ki meji še vedno na tujo državo, nemški rajh, ne razorožujejo pa idrijskega in postojnskega, ki mejita na »ljubljsko pokrajino«, že anektirano po fašizmu? Meji na »nacionalno ozemlje«, kot pišejo italijanski dokumenti tu in tam? To je bila NOB, partizanska puška, ki je zahtevala še vedno močnejšo zaporo stare meje pri Idriji in zlasti pri Postojni.

Sliko o številčnem stanju in o oborožitvi posameznih graničarskih posadk tolminskega sektorja si lahko ustvarimo iz nedatiranega pregleda iz leta 1941. (Obstaja še en tak pregled, ki daje nekaj manj podatkov — Fasc 924/II.) Ves sektor je imel 1860 mož, med njimi 57 oficirjev. Njih oborožitev je bila takale: 127 mitraljezov, 68 puškomitraljezov, 6 protitankovcev — pokretnih, 4 minometi »45«, 22 minometov »81«.

Razporejeni so bili po posameznih utrdbah takole: Na *Mojstrovki* (italijansko ime je še »*Missoni*«; tu in nadalje povejmo, da gre pri italijanskih poimenovanjih povečini za padle italijanske oficirje v I. svetovni vojni) je bilo 164 mož s 4 oficirji. Posadka je imela 13 mitraljezov, 11 puškomitraljezov, 4 minomete in 1 protitankovski top.

Meja je bila močno zastražena in vendar mi je gorski vodnik, naš najstarejši in najboljši plezalec, Jože Komac-Paver, pravil za veliko noč leta 1942 o partizanih, ki so jeseni leta 1942 iz Gorenjske prešli mejo in se nekaj dni skrivali v Trenti; bila je pač doba velikega gorenjskega upora. Paver je kar žarel ob pripovedovanju...

Bogatin (»Bernardinis«) je imel 178 mož s 4 oficirji, 14 mitraljezov, 12 puškomitraljezov, 6 minometalcev.

Hum pri Ljubinu (»*Angeli*«) je štel 113 mož z 1 oficirjem, 8 mitraljezov, 5 puškomitraljezov in 1 protitankovec ob 6 minometalcih.

Bača-Modrej je nosil ime po poročniku *Piccu*, ki je junija 1915 zavzel Krn in pri tem padel. Posadka je štela 104 mož z 2 oficirjema. Oborožitev 12 mitraljezov, 4 puškomitraljeze in 2 protitankovca.

Porezen: 247 mož, 7 oficirjev, 26 mitraljezov in 15 puškomitraljezov, *Možic*: 305 mož z 9 oficirji, 31 mitraljezi, 10 puškomitraljezi in 4 minometalci, govore za važnost obeh postojank.

Petrovo Brdo: utrdbe »Bardin« z 271 možmi, 7 oficirji, 24 mitraljezi in 11 puškomitraljezi govore, da so Italijani imeli cesto za važen prehod. Enota je imela še 2 protitankovca in 4 minometalce.

XXII. SEKTOR, IDRİJA

Idrija je imela naslednje podsektorje: Cerknjo (XXII. a), Idrija (XXI. b) in Črni vrh (XXI. c). Zadnji podsektor je po okupaciji izjemoma imel sedež v Hotedršici, na bivšem jugoslovanskem ozemlju. Meja sektorja je na jugu šla do ceste čez Hrušico (Col—Hrušica—Kalce), katere obramba je pa spadala že pod postojnski XXIII. sektor. Obrambni pas XXII. sektorja je bil zgrajen tako, da je prvenstveno branil cesto Col—Črni vrh—Idrija; od tod dalje pa tudi prehod iz Cerknega v Baško grapo čez Zakriž in Bukovo. Branil je torej prehod iz Vipavske doline v dolino Idrijce in Bače. Drugotna funkcija je bila zapreti prehode iz zgornje Sore in iz smeri Hotedršice.

Na severu se je utrjeni sektor Idrije opiral še na utrdbe *Petrovo Brdo* in *Porezen*. Prva utrdba podsektorja Cerknjo je bila *Želin* (»di Centà«) ob izlivu rečice Cerknice v Idrijco, ki je pa imela oslonitev na neko utrjeno vojašnico v Cerknem. Naj omenim še, da je Cerknjo bilo za italijanske generale po svoji legi Ahilova peta obrambe, da so se v noči od 7. na 8. april 1941 tu graničarji slabo izkazali. Bežali so, ko so poprej v Cerknem zažgali neke vojašnice, in to — tako govore uradni italijanski dokumenti — ali pred jugoslovansko patruljo, ki je prešla mejo, ali mogoče celo pred živalmi, ki so sprožile mine pred italijansko črto. Poveljnik podsektorja Cerknjo (po rodu Tržačan) je vso noč begal okrog Zakriža.

Naslednje utrdbe so bile v podsektorju Idrija: *Konomlja*—»Bevilacqua«, nad izlivom *Konomlje* v Idrijco pri Spodnji Idriji; *Nikova*, uradni naziv »Cudrig« nad Idrijo, in še »Podertia«, kot jih imenujejo Italijani, ki so stale v *Podroteji* nad važnim križiščem cest proti Hotedršici in Črnemu vrhu. »Podertia« je imela še naslov »Pellizzari«.

V črnovrškem podsektorju so bile utrdbe v *Griži*, ki so nosile ime tržaškega pisatelja, pevca *Krasa* (avtobiografski roman »Il mio Carso«) in prijatelja »Slavov«, *Scipia Slataperja*, ki je padel na Kalvariji pri Gorici že leta 1915. Ob *Griži* je bila utrjena *Mala gora* — »Monti« — in sedlo nad Črnim vrhom, čez katerega pelje cesta v Vipavsko dolino. Tu je pod Špikom stala utrdba »Trombi«. Enega izmed bunkerjev je novembra leta

1942 za praznovanje oktobrske revolucije napadel in razorožil narodni heroj *Janko Premrl-Vojko* in Italijanom odnesel težki mitraljez.

V letu 1941 so imeli v vseh utrdbah idrijskega sektorja 12 protitankovcev. Po dveh oddajah sta januarja 1942 v utrdbah *Želin*, *Nikova*, *Konomlja* in *Griže* ostala še vedno po dva topa. Te utrdbe so Italijani uradno imenovali utrdbe I. sistema, medtem ko so tiste na *Mali gori* in črnovrškem prelazu bile utrdbe II. sistema, to se pravi, bile so pomaknjene že bolj v globino.

XXII. idrijski sektor je leta 1941 štel 1463 mož, med temi 34 oficirjev. Razpolagal je s 107 mitraljezi, 43 puškomitraljezi, 4 topovi 57/45, 10 topovi 47/35 in 10 minometi »81«. V primerjavi s sektorjem *Tolmin* je glede na drugačno strukturo meje, ko je branil predvsem ceste, imel osemkrat več topov, a 16 minometalcev manj, ki so bolj primerni za gorski teren.

Posamezne utrdbe so imele takole moštvo in oborožitev:

Želin: 176 mož in 3 oficirje, 18 mitraljev, 6 puškomitraljev in 2 topa 47/35. Število treh oficirjev pri 176 možeh daje misliti, da je bil eden med njimi minerski s svojo četo.

Konomlja je imela 116 mož in 2 oficirja z 9 mitraljezi, 5 puškomitraljezi, 1 topom in še 2 minometalcema »81«.

Nikova: 143 mož, 2 oficirja, 13 mitraljev, 5 puškomitraljev in 2 topa 47/35 in 2 minometa »81«.

Podroteja: 139 mož, 2 oficirja, 13 mitraljev, 5 puškomitraljev in 2 topa 47/35.

Griže med Črnim vrhom in *Godovičem*: 224 mož s 3 oficirji, 20 mitraljezi, 10 puškomitraljezi, 4 topovi in 2 minometoma »81«. Bile so zaradi svoje važne lege najmočnejše zasedena utrdba, saj je branila prehod iz smeri *Godoviča* proti Črnemu vrhu.

Mala gora je štela 119 mož in 2 oficirja; poleg 20 mitraljev in 7 puškomitraljev je imela kar 4 topove. Razgled z *Male gore* seže daleč in topovi nesejo dalje kakor drugo orožje.

Nad *Črnovrškim sedlom* je bilo 119 mož z 2 oficirjema, 16 mitraljezi, 6 puškomitraljezi in 2 minometalcema »81«.

XXIII. SEKTOR, POSTOJNA

To je zadnji sektor, ki je še spadal pod XI. armadni zbor videmski. Njegova meja proti XXIV. sektorju, ki je spadal že pod *Trst*, nam iz virov ni natančno znana. Tekla je najbrž

od Debele gore (kota 1070) zahodno od Pivških Javornikov čez Pivko pri Prestranku.

XXIII. sektor je imel podsektor v Podkrajju (XXIII. a) in podsektor Postojna (XXIII. b). Prvi je branil cesto Col—Kalce čez Hrušico, drugi pa cestno križišče Postojnskih vrat — »la porta dei barbari«, kot so ga radi imenovali italijanski šovinisti. V tem postojnskem sektorju so kot v tolminskem utrdbe stale tik ob meji; drugi pas pa je segal v globino do Razdrtega.

Ob cesti čez Hrušico nam italijanski viri omenjajo dve utrjeni točki. Prva je Rimski zid — »Amadio« — nad Kalci, severno od hriba Srnjaka (kota 915). Druga je jugovzhodno od Srnjaka na koti 790, na Mesarjevem vrhu — italijanski: »Col Missario«. Utrdba je nosila še uradno ime »Vellei« in je kontrolirala na jugoslovanski strani ležečo obmejno cesto Kalce—Grčarevac—Planina.

Važni cestni trikot Postojnskih vrat, Postojno—Planina in Postojno—Unec je zapirala vrsta utrjenih postojank. Najvažnejša je Grmada (kota 872) nad Planino, utrdba »Giuriatti«. V njeni neposredni bližini so bile še utrdbе Žaga — »Becchi«, »Monumento«, imenovana tudi »Papa« in Mlini — »Molini« pri Kačji vasi pred Planino, imenovane včasih skratka tudi utrdbе »Planina«.

Proti Uncu je utrdba »Raggi« — »Bruner« zapirala na italijanski strani važno križišče ceste, ki ga italijanski viri imenujejo »četveropotje«.

Tudi stara Ravbarkomanda, kjer so že v starih časih vojaki varovali popotnike na samotni cesti skozi gozd, tam, kjer danes železnica Postojna—Logatec seka istoimensko cesto, je bila utrjena. Še se vidijo tam ob cesti tudi italijanske graničarske vojašnice.

Južno je pod sektor Postojna spadal še Pivški Javornik (1268 m), ki je imel utrjeno opazovalnico. Na tem odseku je morala stati tudi večja utrjena postojanka »Boschetti«, ki jo dokumenti zelo nejasno lokalizirajo. Nosi pa še ime »Slivice-Serovica«.

Vse tu naštetе utrdbе so sestavljale pas v neposredni bližini meje, to je bila obramba I. sistema. Globlje v notranjosti so bile utrdbе II. sistema in bilo jih je kar precej. Na cesti čez Hrušico je bila utrjena cona Podkraj—Farmance, ki je imela ime »Montanari«.

Vrsta utrdb je stala ob cesti Postojna—Razdrto. Severno so bile utrjene postojanke Stranje-Cascino A in Brdo-Cascino B, ki so se naslanjale na masiv Nanosa, na katerega so speljali cesto za avto iz Št. Vida (Podnanosa).

Južno od ceste Postojna—Razdrto je imelo Hruševje dve utrjeni točki (Cascino C), Orehek tudi dve (Cascino D) in še utrjeno Brdo nad Orehkom (kota 725 v ital. »Monte Vartti«-Cascino E).

Pri oddaji težkega orožja iz utrdb je bil avgusta 1941 in januarja 1942 prav postojnski sektor najmanj prizadet. Obmejne utrdbе I. sistema so ohranile vse svoje topove. Utrdba ob Rimskem zidu je imela dva, »Vellei« na Mesarskem vrhu enega. Po en top je bil v utrdbi »Monumento« in pri četveropotju proti Uncu. Svoja dva je ohranila tudi utrdba »Boschetti«.

Iz utrdb II. sistema je Podkraj zgubil januarja 1942 svoja dva topova, medtem ko je na Brdu nad Orehkom ostal še en top, edini v utrdbah II. sistema.

Številčno stanje moštva in oborožitve XXIII. sektorja je bilo v primeru z idrijskim sektorjem večje. Leta 1941 je sektor štel 2329 mož in 55 oficirjev. Razpolagal je s 13 pokretnimi topovi (9 topov 57/43 in 4 topovi 47/35). Imel je 215 mitraljezov in 104 puškomitraljeze, toda samo 4 minometalce »81«.

Imenovano moštvo je bilo takole razdeljeno: 313 mož z 18 oficirji je bilo na sedežu sektorja. Utrdbе ob meji pa so imele naslednje stanje:

Hrušica-Rimski zid: 157 mož s 3 oficirji, 10 mitraljezi, 20 puškomitraljezi in 1 protitankovcem.

Hrušica-»Vellei«: 141 mož s 3 oficirji, 9 mitraljezi, 15 puškomitraljezi in 1 protitankovcem. V odseku Planine je bila močnejše zasedena *Grmada* s 182 možmi in 3 oficirji, 13 mitraljezi in 22 puškomitraljezi. Pri vseh treh utrdbah število oficirjev najbrž pomeni, da je bil vmes po en minerec s svojo četo za miriranje cest.

Becchi-»Žaga« je imela le 103 može in 2 oficirja, 11 mitraljezov in 6 puškomitraljezov ter 1 top 57/43. Približno enako močna utrdba je bila *Monumento*.

Mlin-Planina je štela le 27 mož z 2 oficirjema. Tu zvemo, da je med maloštevilnim moštvom bilo kar 12 mož z enim oficirjem inženirskega oddelka, to se pravi, minercev; Mlin-Planina je imela po tej ugotovitvi glavno nalogo, da v primeru potrebe minira cesto.

Četveropotje-Unec-»Raggi-Brunner« je pa štelo 241 mož in 4 oficirje. Razpolagalo je z 22 mitraljezi in 13 puškomitraljezi, z 2 topoma 47/35 in 2 minometalca »81«. Lega je zahtevala pač močnejšo silo. *Slivice-»Boschetti«* — 145 mož s 3 oficirji, 11 mitraljezi in 13 pu-

škomitraljezi je imel kar 3 topove (1 tip 57/43, 2 pa 47/35).

Med utrdkami II. sistema v zaledju je bila najmočnejše zasedena utrdba *Podkraj-Farmance* z 264 možmi in 3 oficirji. Ob 41 mitraljezij, 9 puškomitraljezij in še 2 minometalnih »81« lahko sklepamo, da je enota morala biti zelo pokretna pri obrambi važnega cestnega prehoda čez Hrušico.

Ostale utrdbe II. sistema so izvzemši tiste pri Hruševju, ki je štela 27 mož z dvema oficirjema, med tem oficirja minerca z 12 možmi, imele v petih utrjenih točkah Stranje, Brdo, Hruševje, Orehek in Brdo nad Orehkom vsaka po nekaj nad 100 mož s po dvema oficirjema. Razpolagale so s 15 do 17 mitraljezij, le Orehek jih je imel 22. Po en top (57/43) je bil v Stranjah, Hruševju in Brdu nad Orehkom in to, kot rečeno, leta 1941. To moramo poudariti, ker je leto 1941 še prikazovalo situacijo, v kateri je funkcija utrd in celotnega utrjenega pasu bila taka, kakršno so si zamislili in izvedli.

Vse utrdbe, postojanke XXI., XXII. in XXIII. sektorja so bile s poveljstvi svojih podsektorjev in sektorjev povezane tudi z radijsko zvezo; o tem govore skice radijskih in telefonskih zvez, ki jih najdemo med dokumenti.

Dodati moramo še to, da je Gaf XI. armadnega zbora razpolagal s svojo gorsko artilerijo. Ne vemo pa, ali je šlo za posamezne artilerijske enote ali samo za artilerijce, deljene utrdkam in enotam graničarjev.

OBMEJNI SEKTORJI
TRŽAŠKEGA ARMADNEGA ZBORA
XXV. do XXVII. SEKTOR

XXV. sektor »Timavo«-Št. Peter (Pivka), XXVI. sektor Ilirska Bistrica in XXVII. sektor Reka so bili podrejeni V. armadnemu zboru (od leta 1942 dalje XXIII. armadnemu zboru) v Trstu, zato imamo o njih le skope podatke. Slika o njih nam ostane nejasna. Iz dokumentov XI. armadnega zbora pa le zveemo nekaj podatkov.

Južna meja XXV. sektorja »Timavo«-Št. Peter je šla najbrž po vrhovih južno od ceste Knežak—Mašun—Kozarišče na Loškem polju. Ta sektor je imel dva podsektorja: Št. Peter (XXV. a) in Knežak (XXV. b).

Prvi sektor je branil prehod proti meji Št. Peter—Klenik—Palčje—Laze pri Cerkniskem jezeru, drugi pa Zagorje—Bač—Mašun in še Knežak—Mašun—Kozarišče s številnimi vmesnimi gozdnimi kolovozi in vojaškimi mulatierami.

XXVI. sektor — Ilirska Bistrica je imel tri podsektorje: »Ernesburgo« (XXVI. a), Klana (XXVI. b) in Matulje (XXVI. c). Podsektor »Ernesburgo«-Hermesburg je segal do tja, kjer končuje slovensko ozemlje. Ime je dobil po lovski koči nemških fevdalcev ob cesti Zemon—Žabiče—Čabranska polica. Na slovenskih zemljevidih je kraj označen kot: Gomanjce (Slov. matica 1 : 200.000, Ljubljana 1921) oziroma Gomance (Slov. Primorje, Bohinc-Planina 1 : 300.000).

Ta podsektor je imel dolžnost, da brani prehode čez snežniško področje. Glavna sta bila križišče v Leskovi dolini in na Mašunu na severu in še prehod Gomanec—Čabranska polica—Babno polje na jugu.

O številčnem stanju, oborožitvi in razvrstitvi posameznih utrdb na teh sektorjih ne najdemo poročil in podatkov za leto 1941-42. Za junij 1942 zveemo, da je pod poveljstvom Gaf bila v Št. Petru (Pivki) ena četa inženirskih enot, ki se je šele vežbala. Poleg te je bil še en mešan oddelek z avtokolono. Primož pri Pivki je bil zelo utrjen, saj je v tej utrdbi stala kar cela baterija s petimi topovi (618. baterija 75/27). Imel je 14 utrjenih točk in sicer 9 severozahodno v smeri od črte Selce—Gradec—Petelinje in še 5 točk v južnovzhodni smeri Parje—Draskovče.

XXVII. sektor je branil samo Reko. O tem nimamo nikakih arhivskih podatkov. Leta 1941 je ob napadu na Jugoslavijo Reka morala biti v zelo kritičnem stanju. Vemo, da je italijanska vojska od začetka do 11. aprila bila v obrambi in je pričakovala celo jugoslovanski napad vsaj tu in tam. Tako pri Cerknem in pri Reki, katerih obrambo so štelili med šibke točke svoje meje. General Zannussi je v svoji memoarski knjigi (*Guerra e Catastrofe d'Italia*, Rim 1946) zapisal, da je italijanska vrhovna komanda bila sama zmedena glede Reke: enkrat so ukazali, da se bo treba umakniti, drugič, da se je treba braniti do zadnjega.

Pričakovanega jugoslovanskega napada pa ni bilo, niti četniških izpadov, o katerih so podatki v arhivu XI. armadnega zbora. Zannussijevo pisanje in poročila tega zbora o pohodu v Jugoslavijo so pa vsa ubrana na eno struno: Oh, ti Jugoslovani! Vsaj nekaj, vsaj malo bi se le lahko postavili v bran! Seveda za tem stoji skrita jezica: »Nikjer se naša vojska ni mogla ,proslaviti'; še tega nam niso privoščili.« Obratno je bilo pri Cerknem, kot smo že omenili. Tam so bežali celo tisti graničarji, ki bi tu morali prejeti svoj ognjeni krst. In to celo po italijanskih dokumentih (preiskava o dogodkih): bežali so pred »ko-

zami« ali kako drugo »divjačino«. Še general Zanussi se o Cerknem kar razpiše in ne ve, kaj bi povedal v opravičilo, dasi je bil dolgeljen II. armadi.

Ni, da bi čakali na naše raziskovalne ekipe, da bi nam te posredovale podatke o utrdbah ob meji bolj podrobno, kot smo jih tu podali. In še zlasti o tistih na Primožu (kota 718), na Miloniji (1098 m) nad Ilirsko Bistrico in o utrdbah na področju Snežnika. Ko se bodo odprli vojni arhivi Rima, bomo zvedeli kaj več. Ali kaj, ko še o prvi svetovni vojni italijanska generaliteta ni dovolila vpogleda v dokumente, a tudi sama ni izdala bogsigavedi kaj.

ZAKLJUČEK: LETA 1943 SE SPET RAZPRAVLJA
O UTRJENI MEJI

Bolj iz ustnih virov vemo, da je bil utrjeni pas ob meji spomladi in poleti leta 1942 zelo zapuščen: mimo marsikatero utrdbe so že hodili naši partizani. Dokumentov o tem ni.

Porazi sil osi na zimo 1942-43 pri Stalingradu in v Afriki so Mussolinija prisilile, da je v začetku leta 1943 izvedel vrsto sprememb med ministri: ker je bil »premalo« nemški, je šel zunanji minister Ciano za poslanika v Vatikan, med vrhovi vojske pa je maršal Cavallero, znan kot »preveč nemški«, moral zapustiti vrhovno poveljstvo in načelnik štaba vrhovnega poveljstva postane general Ambrosio, za Jugoslovane prav nič dobrodošla oseba, saj je bil prvi, ki je kot poveljnik II. armade zaukazal: »Upornike-partizane streljajte!« (Pov. II. armadnega zbora 23. 10. 1941, št. 4 — 10947.) Ambrosio postane glavni dejavnik, na katerega se opira kralj pri nameri, da bi odstranil z oblasti Mussolinija.

S tem v zvezi je Ambrosio hotel umakniti italijanske divizije z Balkana, kar pa je Mussolini preprečil, kot piše Churchill (Francoska izdaja: L'Etou se réformes V/1 str. 40, Paris 1952). Dovolil pa mu je utrjevanje stare meje, zlasti še Hrušice (podsektor XXIII. a Podkraj) ob stari rimski cesti in limesu, kar nam potrde nekateri dokumenti. Dela so bila poverjena XXIV. armadnemu zboru v Vidmu. Ali kaj, ko so začeli utrjevati zelo pozno in sploh ne zveemo, kaj so opravili. Šele 1. julija 1943 je bil ustanovljen poseben urad v Logatcu, ki je les in drug material iskal v ljubljanski pokrajini (fasc. 680 XI. a. z.).

Šest dni po Mussolinijevem padcu je poveljnik II. armade, gen. Robotti, 31. julija 1943 (II. armada, št. 1300) razposlal velikim enotam v Sloveniji in na Hrvaškem načrt o postopnem umiku na stare meje. Prek treh obrambnih položajev naj bi italijanska vojska zopet prišla na utrjene položaje stare italijansko-jugoslovanske meje. General Gambaro pa bi moral postati vrhovni poveljnik vseh italijanskih sil.

Razglasitev premirja 8. septembra 1943 ga je dohitela na poti iz Rima. Splošno je znano, kako se je italijanska vojska sesula, meja pa sploh ni bila zasedena.

Viri o utrjevanju meje: Arhiv I. Z. D. G., Ljubljana. Italijanski arhiv, fasc. 655 in naslednji; fasc. 924 in naslednji. Zlasti bi opozoril na akte: XI. a. z. oper. št. 02/3708 12. 4. 1942; II. armada oper. št. 2902 14. 4. 1941; isti oper. št. 3425 26. 4. 1941; SMRE 7. 12. 1941, št. 0021250; akt M/5 premestitev enot 3. 1. 1942; SMRE št. 0023570 — Gaf 30. 1. 1942 in premestitev enot SMRE 6. 6. 1942 št. 0036620/2.